

Mato ZOVKIĆ

Riječ Božja u enciklici *Fides et ratio**

Pod "riječu Božjom" mislim ovdje kanonske knjige koje prema vjeri Židova i kršćana sadrže objavu. Glavna tema enciklike je odnos vjere i razuma, odnosno teologije i filozofije pri ulasku u treće tisućljeće.¹ Kako se papa pri izlaganju ove teme služi Svetim Pismom, iako ovo nije biblijska enciklika? U kojem smislu se enciklika može uzeti kao "jasan njegov prigovor onim teolozima i biblicistima koji su obezvrijedili ili čak odbacili svaku spekulativnu dimenziju svoga razmišljanja"?² Iznijet ćemo statistički uvid u primjenu biblijskih tekstova diljem enciklike, zatim Papino iščitavanje Biblije, ako filozofiji nudi nauku o čovjekovoj temeljnoj sposobnosti da spoznaje istinu i čini dobro, te uvjerenje vrhovnog učitelja katoličke vjere da Biblija sadrži univerzalnu i nadvremensku ponudu spasenjske istine, iako su pojedine knjige i rečenice uklještene u kulturu i povijesne prilike vremena u kojem su nastajale.

A) *Statistika biblijskih citata i aluzija u enciklici*. Papa u uvodnoj rečenici sažima osnovnu tezu biblijske i kršćanske antropologije: "Sam Bog je onaj koji je usadio u srca ljudi nastojanje da spoznaju istinu i da najposlije ipak spoznaju i njega kako bi spoznavajući i ljubeći njega prispjeli isto tako k punoj istini o samima sebi." U zagradi upućuje na tri starozavjetna i dva novozavjetna teksta u kojima vjernik moli da mu Bog očituje svoju slavu i osjetno pokaže svoju nazočnost. U prvom poglavlju, koje govori o očitovanju Božje mudrosti u stvorenom svijetu i posebno u

* Priredeno kao kratko izlaganje na okruglom stolu u Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 23. listopada 1999. Služim se tekstom, Ivan Pavao II., *Fides et ratio - Vjera i razum* (Dokumenti 117), preveo Šimun Selak, teološka korektura Stjepan Kušar, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999. Uz talijanski tekst (naveden u sljedećoj bilješci), služim se latinskim, *Joannis Pauli PP. II summi Pontificis Litterae encyclicae FIDES ET RATIO cunctis Catholicis Ecclesiae episcopis de necessitudinis natura inter utramque*, Libreria editrice vaticana 1998. Englesko službeno izdanje *Encyclical Letter FIDES ET RATIO of the Supreme Pontiff John Paul II to the Bishops of the Catholic Church on the Relationship between Faith and Reason*, Libreria editrice vaticana 1998.

1 Usp. Usp. R. Fisichella, "Introduzione", *Lettera Enciclica di S. S. Papa Giovanni Paolo II FIDES ET RATIO. I rapporti tra fede e ragione*, Edizioni Piemme 1998, 9-43. Za vjeru kaže da je "čin kojim svatko očituje svoju sposobnost povjeravati se drugome te ulaziti u odnos povjerenja i ljubavi" (str. 9). Na kraju zaključuje da ova enciklika "sačinjava novu prigodu da filozofija i teologija obnove dijalog koji je prekinut bez valjanog razloga" (str. 43). Usp. također Leo Scheffczyk, "Theologisches Plädoyer für die Vernunft. Zur Enzyklika Fides et Ratio Johannes Paulus II.", *Forum Katholische Theologie* 1999, 1, 48-59.

2 Ivan Macan, "Što nam poručuje enciklika *Fides et ratio*?", *Obnovljeni život* 1999, 1, 93-109, citat str. 109.

povijesti ljudske obitelji, postoji 6 izravnih citata i 20 aluzija na pojedine biblijske tekstove. Karakterističnim smatram citate Iv 1,14 te Heb 1,1-2 gdje je istaknuto kako nam Bog danas govori u Sinu kao vrhuncu svoga samoočitovanja ljudima kroz povijest. U poglavlju drugom "Vjerujem da bih razumio" ima 17 izravnih citata i 5 aluzija. Za prvi podnaslov ovog poglavlja uzet je tekst Mudr 9,11 u kojem Židov dijaspore, zapljusnut privlačnošću grčke kulture i književnosti, moli od Boga dar vjerničke mudrosti, "jer ona sve zna i razumije". Iz iste starozavjetne knjige navedena su još 3 citata te iz drugih mudrosnih knjiga još 10 citata ili aluzija. U njima vjernik hvali Boga za ljepotu stvorenog svijeta te izražava svijest da je Bog viši i drugačiji od ljudi i prirode. Navedena je i Pavlova kritika poganskog idoloplokonstva zato što bi razumom obdareni odrasli ljudi trebali od stvorenih uzroka zaključivati da postoji nestvoreni uzročnik (Rim 1,18-23). U ovom poglavlju navodi Papa i Pavlove tekstove o vjerničkom prihvaćanju Krista raspetog i uskrslog za Spasitelja, čime Bog izabire "lude" da posrami "mudre" te "slabe" da posrami "jake" (1 Kor 1,18-31). U trećem poglavlju "Razumijem da bih vjerovao" stoje 4 citata i 5 aluzija. Navoda je najviše iz Pavlova govora Atenjanima u Dj 17, 22-31 gdje Apostol pogana pokazuje da je Bog ljudima blizak, ali ga oni trebaju tražiti umom i srcem. Pokazujući u br. 34 kako se u Kristu, koji je sama istina, susreće naravna i objavljena istina o čovjeku, Papa navodi kristološke tekstove iz Četvrtog evanđelja i Pavlovih poslanica (osobito Iv 1,14-16 i Kol 1,15-20). Kad u četvrtom poglavlju razlaže "Odnos vjere i razuma", Papa navodi jedan citat i četiri aluzije iz četiriju novozavjetnih spisa. Žaleći zbog "promišljenog odvajanja vjere od filozofijskog razuma" (br. 48), Papa ističe kako "razum lišen objave zalazi u stranputicu koja vodi do opasnosti da se ne vidi krajnji cilj. Vjera bez razuma iznosi osjećaje i iskustvo te tako upada u opasnost da više ne bude sveopća ponuda". Ideal je povezanost uz čuvanje samostalnosti, pri čemu "otvorenosti i iskrenosti vjere treba odgovarati smjelost razuma". Ovdje navodi grčki pojam *parresia* koji u NZ dolazi 31 puta te u različitim spisima ima posebne nijanse značenja.³ Kako u petom poglavlju obrazlaže "Prosudbe učiteljstva u filozofskom području", u njemu donosi samo jednu aluziju, i to Rim 5,14 gdje je rečeno da je Adam bio slika Krista. U šestom poglavlju "Uzajamno djelovanje između teologije i filozofije" stoje 4 citata i 2 aluzije. Najvažniji citat je Ef 2,13-14 gdje je rečeno da je Krist raspeti i uskrsli mir krštenih Židova i krštenih pogana. U tom tekstu iščitava Papa sveopći značaj objave i sposobnost Crkve da nadraste kulturu pojedinog naroda u naviještanju evanđelja. U poglavlju sedmom "Današnji zahtjevi i dužnosti" stoje tri citata u bilješkama i dvije aluzije.

Uz brojno spominjanje ključnih biblijskih izraza kao što su "Bog, čovjek, Isus Krist, istina, vjera, dobro, spoznati, mudrost" *Fides et ratio* sadrži 37 svetopisamskih citata i 39 aluzija na pojedine biblijske tekstove.

B) *Riječ Božja uči da čovjek treba tražiti životnu istinu i činiti dobro.* Iz mudrosnih knjiga SZ Papa odabire tekstove koji zbližuju vjerničko i filozofsko gledanje na čovjeka i svijet. Tako iz Knjige izreka navodi mudračeve riječi o srcu

3 Usp. H. Balz, "Parresia, parresiazomai", *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band III, Kohlhammer, Stuttgart 1983, 105-112

čovječjem koje "smišlja svoj put" (16,9), o životnom traženju "vode duboke" (20,5), o potrebi da "razumije svoj put" (20,24), o važnosti istraživanja (25,2), o dopunjavanju ljudske i Božje mudrosti (30,1-6). Zatim sve to sažima: "To znači: čovjek obasjan svjetlom razuma zna pronaći svoj put i prijeći ga lako i bez teškoća sve do kraja, samo ako ispravna duha ucijepi svoje istraživanje u ozračje vjere. Zbog toga se razum i vjera ne mogu odvajati, a da istodobno čovjek ne izgubi sposobnost da na prikladan način spozna svijet, Boga i sebe sama" (br. 16). Izrekom u Mudr 13,5 starozavjetni učenjak zove na razmišljanje o Stvoritelju na temelju divljenja redu u prirodi. Papa kaže da čovjekova sloboda i grijesi mogu zamračivati njegovu od Boga darovanu sposobnost da spozna istinu, ljepotu i dobrotu (br. 19-20).

Težeći za životnom istinom, "čovjek istinu postiže razumom, jer obasjan vjerom otkriva duboku smisao svih stvari, a posebno svoga postojanja. S punim, dakle, pravom sveti pisac istiniti početak prave spoznaje smješta u strah Gospodnji: 'Strah je Gospodnji početak spoznaje' (Izr 1,7; usp. Sir 1,14)" (br. 20). Radi se o religioznom strahu koji je trajna motivacija odgovornog življenja i djelovanja. To je strah pun poštovanja i ljubavi prema Bogu Stvoritelju te istinskom prijatelju svakog pojedinca i cijele ljudske zajednice.⁴ Čovjek postaje zreo kad može donijeti osobni sud o istini i kad počne slijediti istinu koju je upoznao (br. 25). S tog stajališta "čovjek se može definirati kao onaj koji traži istinu" (br. 28). Međutim, kako su u životu čovjeka "brojnije istine u koje se jednostavno vjeruje od onih koje stječe osobnom provjerom", "čovjek-tražitelj također je onaj koji živi vjerujući drugome" (br. 31). Zato je teologija refleksija o vjeri te razumsko istraživanje objavljene istine (br. 35).

C) *Univerzalnost spasenjske istine, unatoč kulturnoj i povijesnoj uvjetovanosti pojedinih svetih knjiga.* Iz biblijskog nauka o čovjekovoj sposobnosti da spozna Boga preko stvorenoga svijeta (Izr 4,5; Prop 1,13; Rim 1,20) Papa izvodi sposobnost i zadaću ljudi da metafizički razmišljaju, da kritički prosuđuju i tako dodiruju "temelj svih osjetilnih stvari" (br. 21). Kršćanski su propovjednici, izvršujući Isusov nalog o propovijedanju evanđelja svim ljudima, iskusili pluralizam kultura i potrebu da pokažu nakalamljivost poruke o spasenju u Kristu na sveopću ljudsku narav. Kršćani su uvjereni da objava ima sveopći značaj, iako se Bog u Starom Zavjetu objavljivao na hebrejskom preko malog židovskog naroda, a u Novom Zavjetu na grčkom preko propovjednika Isusova pokreta u grčko-rimskom svijetu. Razmišljajući nad Ef 2,13-19 Papa kaže: "Iz različitih mjesta i običaja svi su u Kristu pozvani na udioništvo u jedinstvu obitelji djece⁵ Božje... Ovom tako jednostavnom istinom izrečena je velika istina: susret vjere s različitim kulturama zaista je učinio novu stvar. Kad se kulture dublje ukorijene u naravi čovjeka, one sa

4 Usp. Paul Auvray-Pierre Grelot, "Strah Božji", *Rječnik biblijske teologije* (uredio X. Léon-Dufor), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969, 1271-1274. S. A. Panimolle, "Amore", *Nuovo dizionario di teologia biblica*, Edizioni Paoline 1988, 35-64, pod jednim podnaslovom obrađuje "Amore e timore di Dio" (str. 46-47) te potkrepljuje tekstom Pnz 10,12-22. "Ljubav prema Bogu obuhvaća reverencijalni strah koji priječi kršenje Božjih zapovijedi, gaženje obveza saveza. Zato je u Bibliji ljubav prema Bogu često i usko povezana sa strahom Božjim."

5 Talijanski tekst Enciklike ima ovdje "figli di Dio", što je hrvatski prevoditelj iskazao kao "sinovi Božji", dok engleski ima "God's children".

sobom nose svjedočanstvo onoga otvaranja prema univerzalnosti i transcenciji koje je svojstveno čovjeku” (70).

Zato “Sveto Pismo sadrži, kako eksplicitno tako implicitno, više elemenata koji dopuštaju da se postigne jasna i filozofijski konzistentna zamisao čovjeka i svijeta... Riječ Božja gleda pred sobom i pitanje smisla samoga života i pruža svoj odgovor kad upravlja čovjeka prema Isusu Kristu, utjelovljenom Sinu Božjem, koji u potpunosti ostvaruje ljudski život” (80). Makar agnostici i nekršćani i ne prihvaćali Krista kao vrhunski odgovor na pitanje o smislu života, mi kršćani vjerujemo da “Riječ Božja otkriva posljednju svrhu čovjeka i daje opći smisao njegovim pothvatima na zemlji. Zbog toga ona poziva filozofiju da se posveti pronalaženju naravnog temelja tom smislu, a to je religiozna ustrojenost svakog čovjeka... Sveto Pismo uvijek pretpostavlja da čovjek, premda je kriv zbog lažljivosti i varljivosti, ipak može spoznati i shvatiti jasnu i jednostavnu istinu. U svetim knjigama, osobito u Novom Zavjetu, ima mjesta i tvrdnji posve ontološkog značaja. Nadahnuti pisci htjeli su iznijeti istinite izjave koje označavaju⁶ objektivne stvarnosti. Ne može se reći da je katolička predaja ikako pogriješila kad je neke izreke sv. Ivana i sv. Pavla prihvatila kao tvrdnje o samoj Kristovoj biti” (82). Iako je obilježena ljudskim i vjerničkim iskustvom pojedinih nadahnutih pisaca te židovskog naroda i prve kršćanske zajednice, “Riječ Božja neprestano se odnosi na ono što nadilazi iskustvo i ljudsko mišljenje; no sve ovo ‘otajstvo’ ne bi se moglo objaviti niti bi ga teologija bilo kako mogla učiniti shvatljivim, kad bi ljudska spoznaja bila ograničena tijesnim granicama osjetilnog iskustva. Zato metafizika postoji kao neki značajan posrednik teološkom istraživanju. Teologija pak, kada bi bila lišena metafizičkog obzora, ne bi mogla krenuti dalje od istraživanja religioznog iskustva niti dopustiti da razumijevanje vjere skladno izrazi opću i transcendentnu vrijednost objavljene istine” (83). Ovim Papa ističe univerzalnost Riječi Božje te potrebu filozofije za sustavno primjenjivanje objave na sve ljude, svih vremena i kultura.

Kako se Bog služio ljudskim jezicima u objavljivanju religijskih istina o sebi, ljudima i svijetu, Papa posvećuje potrebnu pažnju ljudskom jeziku Biblije i filozofije uviđajući potrebu hermeneutskih načela (84). Iz Papine konstatacije da “ima zastupnika tih disciplina koji u svojim istraživanjima dolaze samo dotle da objašnjavaju kako treba razumjeti i izraziti cjelokupnost stvari, a da ipak ne provjeravaju sposobnost ljudskog razuma da otkrije bit stvari”, Rino Fisichella isčitava Papinu kritiku nekih struja lingvističke analize Riječi Božje ali i filozofije jezika.⁷ Papa nastavlja: “Vjera, naime jasno pretpostavlja da je ljudski jezik kadar izraziti na općeniti način - doduše analogijskim, ali ne zato bez-značenjskim izrazima - božansku i transcendentnu stvarnost. Kada stvari ne bi tako stajale, Riječ Božja, koja je uvijek božanska premda je sadržana u ljudskom jeziku, ne bi mogla ništa izreći o Bogu. Tumačenje ove riječi ne može nas bacati tamo-amo od jednog do drugog objašnjenja, a da nas nikad ne dovede ni do jedne jednostavno istinite tvrdnje; bez toga ne bi bilo

6 Ovdje se ponovno oslanjam na službeni engleski tekst enciklike, odstupajući neznatno od hrvatskog prijevoda.

7 Usp. R. Fisichella, *art. cit.*, 36-37

nikakve Božje objave, nego samo izricanje ljudskih pojmova o Bogu i o onome za što se drži da on o nama misli” (84). Među škodljive misaone struje koje utječu na razmišljanje i ponašanje današnjih ljudi Papa ubraja eklekticizam, historicizam, scijentizam, pragmatizam i nihilizam. Za nihilizam kao “negaciju ljudskosti čovjeka i njegova identiteta” Papa kaže da vodi u destruktivnu želju za vladanjem ili u očaj samoće: “Ako se jednom ukloni istina o čovjeku, puka je iluzija nastojanje da ga učinimo slobodnim. Jer istina i sloboda su ili skupa povezane ili skupa nesretno padaju” (90). Ovo je poziv teolozima i filozofima da svojim znanstvenim promišljanjem ne idu samo za konstatiranjem što u današnjem svijetu nije dobro nego i da pridonose mijenjanju na bolje.⁸

Zaključimo! Ovom enciklikom Papa prvenstveno obnavlja povjerenje u ljudski razum i filozofiju kao dublje i sveopće ljudsko promišljanje o čovjeku i svijetu, nakon što su današnji ljudi iskustveno doživjeli da ih sam napredak znanosti i tehnike ne čini moralno boljima ni trajno sretnima. Kao vjernik i učitelj vjere upozorava kako prihvaćanje Riječi Božje uključuje uvjerenje da čovjek može spoznavati istinu i činiti dobro te traži da se teologija i filozofija dopunjavaju u zajedničkom sluzenju ljudskoj zajednici. Ako su neki bibličari izgubili povjerenje u filozofijsku metafiziku, razlog će biti u umjetnom projiciranju skolastičkih, egzistencijalističkih, strukturalističkih i drugih kategorija u svete tekstove, bez poštivanja izvornog jezika, kulture, književne vrste i konteksta. Bibličari mogu i trebaju uvažavati filozofsko razmišljanje upravo zato što vjeruju da je Riječ Božja upućena svima ljudima.

⁸ Usp. R. Fischella, *art. cit.*, 38-39